

MIT ÉS HOGYAN OLVASSON AZ IFJÚSÁG?

I.

Az olvasmány mint szellemi tápszer.

A mióta az anyag és erő fenmaradásának tana, az energia elve a tudomány minden ágában igaznak bizonyul, a lélek és vele összefüggésben a nevelés tan sem zárkozhatik el igazságai elől. Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a test különféle állapota mily rendkívüli befolyást gyakorol a szellemre, s viszont: hogy a szellem átalakulásokat idéz elő a testen, az anyagon.

Az emberi szervezet állandóan három tényező befolyása alatt áll; e tényezők: az organismussal veleszületett dispositio, a táplálkozás és a külső körülmények. Ugyanezen három tényező uralkodik a fölött is, a mit léleknek, szellemnek nevezünk. Ha tehát a lélekre hatni akarunk, mindig e három tényezővel kell számolnunk: figyelembe kell vennünk: milyen dispositiókat örökölt, a mi annyit is jelent: milyen külső ingerek, behatások iránt van kiváló hajlandósága, és hogyan hat vissza a külső ingerekre? Megfelelő táplálékot kell adnunk a szellemnek, a mi annyit is jelent: tudnunk kell, mi táplálja, mit bír meg, mit szeret? Utána kell néznünk végre, hogy ezt a lelki emésztést mi se zavarja meg s az így felhalmozott energiának a megfelelő erő kifejtésre, mondjuk: szellemi mozgásra, gondolkodásra kell alkalmat nyújtanunk.

Tanügyi, társadalmi állapotaink végtelen sok miseriái azt bizonyítják, hogy a tudomány, az iskola az életnek e végtelenül fontos kérdésével nem számolt komolyan. Valljuk be, az úgynevezett lelki emésztés, böcsánat ez új kifejezésért, a lelki emésztés tana csaknem ismeretlen előttünk. Mi az igazi lelki táplálék? ugyanaz a táplálék hogy hat különböző lelki dispositionál? mit bír meg a lélek? mit szeret, mily fokoz, mennyi kell a táplálékból? a különböző táplálékok milyen különböző erőket nevelnek? mind oly kérdések, melyekkel alig foglalkozunk. Pedig minden nevelés e kérdések helyes megfejtésétől függ.

A ki tehát a lelki táplálék kérdésével akar foglalkozni, annak az örökölt dispositiót, a táplálékot s a külső körülményeket kell vizsgálnia.

Nézzük először a dispositio kérdését. A dispositio az idegrendszernek örökölt tulajdonsága, mely főleg abban nyilvánul, hogy különböző külső ingerekre különbözőképen reagál. Csaknem ugyanaz a szerepe van a lelki életben, mint a gyomornak a táplálkozásnál.

Tudvalevő dolog, hogy ugyanazon étel különböző embereknek különbözőképen izlik. A mi az egyiknél élv, az a másiknál undor lehet. Ugyanazt az ételt az egyik gyomor könnyen emésztí, a másik nehezen. Ez azt bizonyítja, hogy az emésztésnél nemcsak a táplálék minősége, mennyisége, hanem a gyomor dispositiója is fontos. Ugyanígy vagyunk a szellemi táplálkozással is. Az idegrendszer is bizonyos külső hatásokat, ingereket kedvvel, gyorsan, könnyen fog fel, másoktól idegenkedik. Az egyik gyermek már korán a szavakat, a nyelvet nyeli magába, másik a számokat, zenei hangokat stb. Ez már tulajdonkép az individuális karakter. Ez ismét attól függ, hogy mily arányban uralkodók benne az ismereti, érzelmi és az akaraterő elemei. Az egyik színeket, a másik hangokat, a harmadik viszonyokat szeret megfigyelni, ez összehasonlít, az kombinál; az egyikben a rokonszenv érzelmei uralkodók, a másikban az antipathia, a harag; az egyiket az ösztön, a hajlam vezeti, a másikban az akaraterő dolgozik.

Minden dispositio azonban csak nagyon általános tulajdonság, melynek iránya, ereje az egyéni tapasztalatoktól, a neveléstől függ. Ugyanazon dispositio más-más hatások alatt más és más irányban fejlődik ki. Az erős dispositiót talentumnak is nevezhetjük.

Ez a talentum, tehetség, olyan mint a gyémánt, melynek ragyogása, értéke a csiszolás minőségétől függ. Ugyanaz a kitünő megfigyelő képesség, más-más viszonyok behatása alatt, más és más embert szül. Az egyikből kitünő mesterember, a másikból feltaláló, a harmadikból drámaíró lesz. Mondjuk röviden úgy, a talentum más és más tapasztalati elemekkel kombinálva más és más embert formál.

Ez az örökölt dispositio azért is fontos, mert ebben gyökerezik a hajlam, a vágy, az érzelem, a szenvedély. Mindezekben nagyon sok és fontos tanulság rejlik. Ilyenek :

1. Mindaz, a mi ellen a gyermek antipathiát tanusít, a miért lánghol, a mit szeret, oly dispositio, a melyet figyelembe kell vennünk.
2. Minden sympathikus foglalkozás fokozza, minden antipathikus foglalkozás rontja a lélek erejét.
3. Az idegrendszer, úgy mint a gyomor, lassan-lassan alkalmazkodni képes az ingerekhez, s a mi kezdetben kellemetlen volt, az idők multán, megfelelő gyakorlással kellemessé válhatik.
4. Abból, a mi az idegrendszernek antipathikus, a mi iránt indisponálva vagyunk, csak kevés adag kell egyszerre.

5. Minden dispositio az ingereknek csak egy bizonyos mértékét bírja meg, melyen túl a csömör, a fájdalom kezdődik.

6. A szellemi csömör kezdete az unalomérzet. Az ásítás, szórakozottság, figyelmetlenség, unalomérzet az a jelzőkészülék, mely azt mutatja, hogy a szervezet bizonyos fajta ingerekkel már betelt s most más ingerek kellene, esetleg nyugalomra van szükségünk.

Most térjünk át a másik fontos kérdésre, a szellemi táplálék kérdésére. Mi a szellem, a lélek tápláléka? Az, a mi az agyidegrendszer tápláléka. Mi az agyidegrendszer tápláléka? Az, a minek befogadására, feldolgozására be van rendezve. Ez a berendezés: ingerfeldolgozás, átalakítás. A külső és belső ingerek testi érzeteket keltenek, s a reproducált érzeteket képzeteknek nevezzük. Mondjuk tehát: a lélek képzetekkel táplálkozik. De miként az ételből vér, a vérből izom, ideg, mozgás lesz, úgy kell a képzeteknek is különféle átalakulásokat eszközölniök.

Az az ezer milliót meghaladó agysejt, mely, ha ingerrel megtelik mind képzetet vált ki, nem mind a lélek tápláléka. Emlékező tehetségünk birodalmának képzetei — lelki táplálék szempontjából — nagyon különböző jelentőségűek. Van köztük jó táplálék, van rossz, van állandó teher, fölösleges lom.

Miként az organismus különböző részeinek, elemeinek más és más táplálékra van szüksége, úgy kell a lelket is, hogy egészséges maradjon, más és más táplálékkal ellátnunk. Miként a testnek minden tápláléka, akár szerves, akár szervetlen, végelemzésében chemiai elemek s azok különféle combinatiói, úgy a lélek összes tápláléka végelemzésben képzet, és annak különféle combinatiói. Minthogy pedig minden képzet parányi érzellemmel s parányi akarattal jár, tehát bizonyos képzetkörrel már érzelem és akarat is jár, beláthatjuk, hogy lelkünk tartalma, értéke, jellemünk a benne uralkodó képzetköröktől függ.

Ha tehát képzetkörök a lélek táplálékai, s ha tanulás, tapasztalás által meg lehet e képzetköröket teremteni, az lesz tehát a kérdések kérdése, milyen képzetkörökre, vagy lelki tápláléokra van egy gyermeknek, egy ifjunak szüksége, hogy belőle egy ismerő, érző és akaró lényt, szóval egy jellemet neveljünk?

Lelkünk összes táplálékát tulajdonkép három osztályba sorozhatjuk.

Az egyik táplálékot azok a képzetkörök fogják képezni, melyeket ismereteknek nevezünk. Ezek az ismeretek azok az impressiók, melyeket a külső világról és önmagunkról megfigyelés, tapasztalás, tanulás folytán nyerünk. Ezek a benyomások ismertetik meg velünk a világot. Ezek a benyomások, hogy úgy mondjuk: csendes képzetköröket teremtenek. Csendes képzetköröknek azokat nevezem, melyek csekély, csaknem semmi emótiókkal, érzelmekkel sem járnak, melyek mellett az ember lelke közönyös marad. A nyelvtanulás, a grammatika, számtan, földrajz,

a különféle ismeretek egész nagy tömege nyugodtan hagyja az embert. És mégis e csendes képzetkörökön nyugszik egész alkotásunk. Ezek nyújtják nekünk a természet törvényeit, ezek segítségével igazodunk el, élhetünk meg a nagy világban. Úgy tartják ezek lelkünket, mint a csontváz testünket. Ezek az ismeretkörök alkotják lelkünk világító napját. De ez a nap csak világít, de nem melegít, nincsen ereje.

Ezek a képzetkörök érzelmeket nem szülnek, akaratot nem eredményeznek.

Habár ez a táplálék, a mint láttuk, nélkülözhetetlen, de önmagában nem elegendő. Használatát illetőleg a fentebbiekből a következők folynak :

1. Az ismeretszerzés mindig a lélek fejlődési fokához alkalmazkodják.
2. Ha korán, vagy nem alkalmasat, vagy sokat adunk belőle, a szellemi csömör jó létre. — mely olykor csak rövid betegség, olykor egy egész életre kiható baj.
3. Minél inkább el van foglalva a lélek ily, emótiókkal nem járó ismeretszerzéssel, annál kevesebb ereje marad az érzelemre és az akaratra.
4. Az ily képzetkörök sokasága még nem növeli a bölcseséget, még kevésbé a jóságot. Valaki rengeteg ismeret mellett is nagyon okatlan lehet ; ép úgy, mint egyoldalú ismeretek bármily tömege mellett lehet valaki gazember.

Lelkünk táplálékának második fajtát azon képzetek és képzetkörök képezik, melyek ellentétben az úgynevezett csendes képzetkörökkel, kevesebb emótiókkal járnak, melyek egész ideg- és izomrendszerünkre hatnak, szóval, a melyek érzelmeket, vágyakat, indulatokat keltenek. E képzetkörökben van letéve boldogságunk és boldogtalanságunk.

Ily képzetkörök keletkezéséhez kettő kell, először érzelmi életre való örökölt dispositio, másodsor oly benyomások, melyek testünk és lelkünk állapotára vonatkoznak. Ilyen benyomások : az élet tüneményeinek közvetlen szemlélete, különösen pedig az emberi élet egyes tüneményeinek látása, az ember és az emberiség küzdelmének, örömének, bánatának, sorsának szemlélete, vagy legalább élénk elképzelése. Az ember és sorsának látása, vagy elképzelése e képzetkörök leghatalmasabb forrása.

Ily képzetköröket teremtenek ez emótiókkal járó ismeretek is. Ilyenek : a mesék, mondák, érdekes történetek olvasása, élénk elképzelése.

Lelkünk táplálékának harmadik fajtát azon képzetek és képzetkörök képezik, melyek az emberi cselekvések irányítására szolgálnak, melyek tehát akaratot nevelnek. Ezek egyrészt ugyanazon, emótiókkal járó képzetkörök, a melyekről az előbbi pontban szólottunk, másrészt olyan ismeretek, ismeretkörök, melyek mintegy az élet tanulságait rejtik ma-

gukban, melyek philosophiai gondolkodás eredményei, melyek czélokot tűznek ki az emberi cselekvésnek, bírálják az emberi cselekvéseket. Ezek azok az ismeretek, melyek az erkölcsi világrendre vonatkoznak.

Táplálékkul azonban ez ismeretkörök csak úgy fognak szolgálni, ha bizonyos fejlődési fokokon lettek az emberi lélek tulajdonává. Az embernek azt, a mit később dogma alakjában mint tiszta erkölestani tant megismer, először magában a családi körben, aztán az iskolai életben, az iskola olvasmányaiban, a mesében, mondában, regényben, történelemben alkalmazva kell látnia, úgyhogy mire iskoláit befejezi, csaknem maga is levonhatja azon igazságokat, melyeket erkölcsi világrendnek nevezünk.

Mindezekből a következő tanulságok folynak. Ha azt akarjuk, hogy az olvasmány, főleg pedig az ifjusági olvasmány igazán a lélek tápláléka és ne annak terhe legyen, akkor az olvasmány először olyan ismereteket nyújtson, melyek a jelen és a jövő boldogsága szempontjából szükségesegek, melyek tehát értékesek, másodsor legyenek az olvasmányok emótiók felkeltésére alkalmasok, harmadszor kimondva vagy ki nem mondva mindig az erkölcsi világrendet tükröztessék vissza.

Mind az az ifjusági olvasmány, mely nem azt a hármas czélt szolgálja, nem tápláléka, hanem alkalmatlan terhe a léleknek.

II.

Az olvasmány hatása vagyis a képzeletben való cselekvés.

Minden olvasmány ismereteinkre, érzelmeinkre és akaratunkra hat. Ez a hatás annál nagyobb, minél fiatalabb az olvasó. A kezdő tanuló, az ifju előtt az olvasmányban egy új világ tárul fel, az új ismeretek rendkívül élénken, erősen vésődnek emlékezetébe, oly erősen, hogy ezt a férfikor benyomásaival össze sem lehet hasonlítani; phantasiája elementáris erővel kezd dolgozni, hatalmas érzelmek, vágyak, indulatok támadnak lelkében. Lelke és teste összes erejével átéli mindazt, a mit az olvasmány hőse átél. Ezt a beleképzelést, beleélést phantasiában való cselekvésnek nevezzük.

A kinek olyan kitünő emlékező tehetsége van, hogy vissza tud emlékezni gyermek- és ifjúkori benyomásaira, annak be kell vallania, hogy a gyermekek még a reális tárgyakat, tüneményeket is másként látják, a világon létező élő és élettelen tárgyak más színben, más dimenziókban, tűnnek fel nekik. Nem úgy látják a létező, kézzel fogható dolgokat, mint a felnőttek. A phantasia óriásinak mutatja a dimenziókat, kiszínezi, sőt megmásítja az alakokat, pótol, combinál úgy, hogy a való világ tüneményei más színben mutatkoznak.

Figyeljünk csak meg jól egy játszó gyermeket s megértjük a phantasia nagyszerűségeit, a phantasiában való cselekvést. Lát maga előtt, a mit mások nem látnak, hall, a mit mások nem hallanak; a homokbuczában óriási palotát, a zöld gyepe fűvében óriási erdőt lát, magát vagy társát a játékban lónak képzele s még a kapott ostorcsapásokat sem érzi; egy kis pálczában nagyszerű fegyvert lát, fűvel, fával el-elbeszél. Van ebben az állapotban valami a visióból, illusióból, autohypnosisból, álomból, van valami olyan bűbajos, földfeletti, a mivel csak a narkotikus álomlátóknál találkozunk.

Ilyen a gyermek, a kis tanuló lelke világa. A ki ennek a világnak akar irni, annak ezt a világot legalább némileg ismernie kell,

A gyermek, a tanuló a neki megfelelő olvasmányt átéli, átérzi. Ez a phantasiában való cselekvés azonban, mint minden, a mi az idegrendszert élénken foglalkoztatta, nyomokat hagy a szervezetben. Hasonló, vagy ugyan oly irányú cselekvések — hasonló cselekvésre rendelkeznek, vágynak, hajlamot, végre akaratot teremtenek hasonló cselekvés után. Minél több jót és szépet él át a gyermek olvasmányában, annál inkább rendelkeznek hasonló tettek, és viszont minél több rosszat él át olvasmányában, annál hajlandóbb lesz a rosszat a való életben is elkövetni.

Az öröm és a bánat, az élvezet, a harag, az erények és a bűnök, melyeket az ifju olvasó az olvasmány alapján átél, maradandó nyomokat hagynak lelkében. Ha ehhez a maradandó hatáshoz hozzávesszük a különféle veleszületett dispositiókat, meg fogjuk érteni, — hogy a meg nem felelő olvasmányok az ifjkorban valakit egész életre szerencsétlenné tehetnek. Azért csak az az olvasmány lesz megfelelő, melyben az erkölcsi világrend, annak állandó, biztos győzelme élénk színekkel van festve. Az ifju olvasónak képzeletben örömet kell éreznie valahányszor hőseit az erény útján látja, valahányszor hőséneke erkölcsi igaz öröme van, de szenvednie is kell, bűnhődnie is kell, valahányszor ezt a hőse megérdemli.

Az a félelem és remegés, a gonosznak az a gyűlölete, a bűn nyomában járó tragikumnak átérzése, az a keletkező szánalom, szóval mindazok az élénk emóciók, melyek a bűn festésére keletkeznek, idővel oly indító okokká erősödnek, melyek az akaratot a bűntől mindig megoltalmazzák. Az ily élénk emóciókból, ha gyakran, ismételve lépnek fel, uralkodó képzetkörök, ezekből az akaratot dirigáló motívumok lesznek.

Az az olvasmány tehát, a melynek hamis világrendje van, a melyben hamis ideálok szerepelnek, — a köznyomorúság egyik forrása.

Minél korosabb az olvasó, annál kisebb mértékben van meg benne ez a képzeletben való cselekvés.

III.

Az olvasmány a lélek fejlettségi fokához alkalmazkodjék.

Arra a kérdésre, hogy milyen fokon mi kell a léleknek, első sorban maga a természet, aztán a lélektan ad felvilágosítást. Az állati organismus éhezik arra, a mire szüksége van, az emberi lélek kívánja azt, a mi czéljának megfelel. A természet nemcsak vágyakat kelt a lélekben, hanem mozgásra, munkára, lelki foglalkozásra ösztönzi. Ezek a vágyak, mozgások az uralkodó lelkiirányból indulnak ki. Az uralkodó lelkiirány kíván tehát táplálékot.

Ezek szerint tehát azt kell vizsgálnunk, hogy a lélek különböző fejlettségi fokán milyen lelki irány, erő az uralkodó. A milyen irányú és fajú a kívánság, olyannak kell lennie a tápláléknak is.

A gyermeki lélek fejlődésének szemlélete arra tanít, hogy körülbelül 10 éves korig a phantasia és a mozgási ösztön uralkodik minden egyéb tehetség felett; 10—15 éves korig ez a phantasia intenzitásában és irányában változik, a mennyiben az értelmi elemek bővülése folytán kilép a mesék világából, s az élethez közelebb simul s már inkább a mondai, hőstörténeti, a kalandos elbeszéléseket szereti. Az ismereti elemek folytonos gyarapodása folytán az ifju lélek a 14—15 éven túl, úgy 17-ig, a világ felé szeret fordulni, a természet tüneményeit vizsgálja, új tájakra, ismeretlen országokba vágyik, utazni óhajt.

A 17 éves kortól 20-ig az ifju szellem egy új világ felé fordul. Fejlődő s már-már érett organismusában új vágyak, hajlamok, érzelmek támadnak. A barátság, a szerelem mellett az élet nagy problémái is előtérbe jönnek. Sorsáról, jövőjéről kezd gondolkozni, terveket sző, célokat tűz ki magának. Ez a kor, melyben az ifjukor tűnő álmaival már indulatok, szenvedélyek, komoly célok küzdenek, melyben a gyermek-ifju- és férfikor vágyai még küzdenek egymással, mely küzdés olykor egész a melancholiáig, a desperatióig vezet — nagy figyelmet kíván.

Az uralkodó lelkiirányok e korok szerint így következnek:

4—8 éves korig a phantasia uralkodik azon érzelmi körökkel, melyek a családban fejlődtek; csakis meséket óhajt.

8—10-ig a phantasiához ismeretvágy járul, mely meséket, mondákat, kisebb elbeszéléseket, ismeretterjesztő kisebb rajzokat szeret.

10—12-ig a phantasia és ismerő erő egyenlő erős, főleg érdekes elbeszéléseket, kisebb ismeretterjesztő rajzokat kíván.

12—14. Az ismerő erő nagyobb mint a phantasia. Oly elbeszéléseket szeret, melyek az életből vannak véve, érdekesebb részleteket a történelemből;

14—16. Az ismerő erő teljes erővel lép fel s főleg a látható világ, az őt környező természet felé fordul. Főleg utazások, népek, országok ismerete, kisebb tudományos értekezések, rajzok érdeklik.

16—18. Az ismerő erő mellett vele egyenlő erejű érzelmek és vágyak lépnek fel. A tudomány különféle kérdései érdeklik, de örömmel fordul regények olvasásához is.

18—20-ig. Az értelmi és érzelmi erők harcognak egymással. A legkülönbélebb dolgok mellett a tudomány kérdéseivel, a lét problémáival, a saját jövőjével szeret foglalkozni.

A phantasia, a mint látjuk, a 12 éves korban már fogyni kezd, de a mint ez fogy, úgy nő az ismerő erő.

A phantasia képei és a tudomány dogmatikus kifejezései, igazságai csaknem fordított viszonyban vannak. Minél nagyobb fokon van a phantasia, annál kevesebb ismereti elemet szeret és bír meg. Alig van a phantasiában élő gyermeki léleknek nagyobb ellensége, mint a szavakba burkolt általánosságok, szigorú tudományos értekezések.

Annak az olvasmánynak, a mely nevelni is akar, a lelke mindig a mese, az elbeszélés marad. A bölcsőnél kezdjük s a halálos ágyon hagyjuk el a mese, az elbeszélés szeretetét. Nincs is a nevelésnek ennél hatalmasabb eleme. «Eine gute Erzählung, mondja Willmann, ist ein pädagogischer Schatz. In ihr liegt eine erziehende Macht, wie nirgendwo anders». Azért az érdekes elbeszélés, nevezzük azt mesének, mondának, regénynek, vagy történelmi episodnak, minden fokon, minden korban kellemes és jó táplálék. Olyan, mint a tej az ételek között, minden van benne, a mit a szervezet megkíván.

(Folytatása köv.)

SZITNYAI ELEK.

A POLGÁRI ISKOLA VISZONYA A KÖZÉP-ISKOLÁHOZ.

Az a nagy mozgalom, mely «középiszkolai tanterv-revisio», «polgári iskolai új törvény», «polgári és réaliskola egyesítése», «realiskola és gymnasium egységes jogosítása» s más hasonló jelszavakkal nemcsak hogy napirendre került, de mind szélesebb és szélesebb körben érzeteti hullámvéréseit, mint a fokozatos fejlődés természetszerű megnyilatkozása ma már több, mint jámbor szándékú pusztá elmélet, okoskodás, mert a legfőbb helyről ismételten hangoztatott világos kijelentésekre támaszkodhatik.

Igaz ugyan, hogy a középiszkolákra nézve épen úgy, mint a polgári